

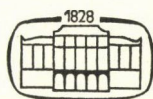
ARCHAEO LOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 97.

1970. 1. SZÁM

97. KÖTET

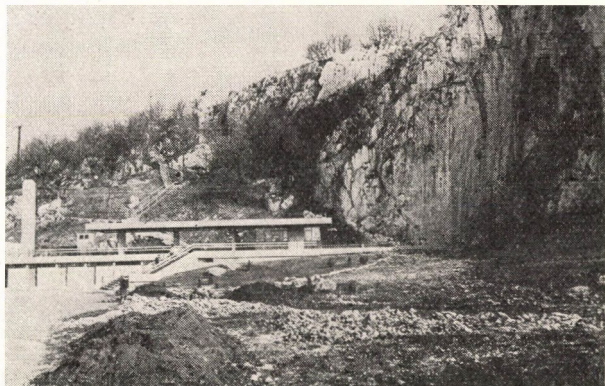
AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1970

NYÍLTSZÍNI BÜKKI TELEP ÉS SÍROK AGGTELEKEN

Kevés olyan neolitikori lelőhelyünk van, amelyről annyi szó esett a szakirodalomban, mint az aggteleki Baradla-barlang.¹ Nyáry Jenő ásatása és könyve óta a barlang sok részében folyt ásatás, melyek fényt vetettek a barlang különböző korokból származó településeire anélkül, hogy a bükk kultúrába sorolható leleteket és településeket rétegtanilag rögzíteni lehetett volna. Tompa Ferenc utolsó nagy ásatása is csak arra adott lehetőséget, hogy az általa felállított belső fejlődési fokozatokba tipológiailag beossza a nagyon sokrétű és sok problémát felvető anyagot. Az azóta folyt apróbb munkák elsősorban leletmentésszerű megfigyelésekre korlátozódtak, a barlang világításával és a nagyobb forgalom biztosítása érdekében végzett földmunkákkal egy időben. Tompa Ferenc ásatásai meggyőzték arról, hogy a barlangban vagy csak szerencsés véletlen, vagy rendszeres kutatás mellett találhatnánk olyan területeket, ahol a rétegsor zavartalansága reményt adna a bükk kultúra belső tagozódásának megoldására.

Míg magyar részről a kezdeti nagy felbuzdulás után a Baradla-barlang kutatása szinte leállt, addig a csehszlovák kutatás a barlang domical szakaszán rendszeres tevékenységbe kezdett, és J. Böhm nagyarányú feltárása után a Csehszlovák Tudományos Akadémia Nyitrai Régészeti Intézete J. Lichardus vezetésével 1963-ban itt és más lelőhelyeken végzett rendszeres feltárások után a Domica-barlang bükk településének szintézisét adta.²

A Baradla-barlang előtti térségből ismételtelen kerültek elő bükk cserepek, s mind a szakemberek, mind a barlangkutatók előtt ismeretes volt, hogy ott nyíltszíni település van, de felkutatására nem került sor. Az új kiszolgáló épület építése, illetőleg a tervezett tereprendezés nagy tömegben hozta felszínre a barlangban is található bükk, késő-bronzkori és középkori anyagot (1. kép).

1. kép. Az aggteleki Baradla-barlang előtti terep
Рис. 1. Площадка перед пещерой Барадла в Аггтелеке
Fig. 1. Le terrain devant la grotte Baradla d'Aggtelek

Magyari Gábor barlangigazgató kérésére a területen 1969 április—májusában került sor a leletmentésre, melynek eredményeit az alábbiakban adjuk.

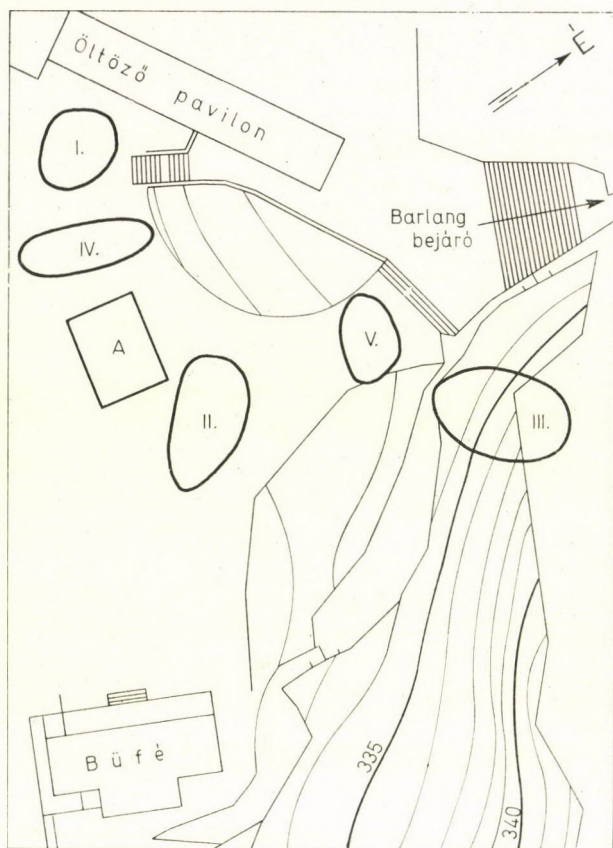
Település

A barlang előtti térségben végzett gépi földmunkákkal előkerült leletekből nyilvánvalóvá vált, hogy különösen a bükk kultúra időszakában e területen sűrűn települtek. A munka során sok helyen került elő égett földréteg, amelyek tűzhelyek, házalapok jelenlétére mutattak (2. kép). A közművesítés alkalmával ásott árkokban is megfigyelhettük a település különböző objektumait, és leletmentésünk központját ide helyeztük. A felső rétegeket korábban — mintegy 60 cm mélységig — legyalulták, és a 0 pontnak felvett mélységben a bükk kultúra települése jelentkezett. A leletmentés során egy $7,5 \times 6,5$ m kiterjedésű felületet (A) bontottunk fel és a jelenségek tisztázása érdekében

¹ Banner J.—Jakabffy I., A Közép-Dunamedence Régészeti Bibliográfiájának „Aggtelek” c. alatt felsorolt irodalmon kívül, lásd Korek J.—Patay P., A bükk kultúra elterjedése Magyarországon. Rég. Füz. II (1958) 19.

² Fontosabb irodalom: Bárta, J., Záchranný výskum v záplavou postihnutej jaskyni Domici. Štz 2 (1957) 29—33.; Benický, V.—Čaplovič, P., Domica, Jaskyňa pravekých tajov. (Bratislava 1953); Böhm, J., Domica-jaskyně neolitického člověka. (Praha 1933); Ua. Domica-jaskyně pravekých tajů, Krásy Slovenska 12 (1933) 75—84.; Droppa, A., Domica-Baradla jaskyne predhis-

torického člověka, (Bratislava 1961); Eisner, J., Jaskyňa Domica ako praveké nálezište, Krásy Slovenska (1932) 38—43.; Kraskovská, L., Památky bukovohorskej kultúry ve sbírkách Vlastivědného musea v Bratislavě. PA (1933) 46—49.; Lichardus, J., Die Bükker Kultur in der Slowakei und ihre Stellung in Karpathenbecken. Štz 9 (1962); Ua., O periodyzácii i chronologii kultúry bukovohorskej. Acta Arch. Carp. 5 (1963) 5—24; Ua., Domica jaskyňa pravekých tajov Svet vedy 12 (1965) 24—29; Ua., Jaskyňa Domica najvýznamnejšie sídlisko ľudu bukovohorskej kultúry. Pamätníky našej minulosti 5 (1968)

Aggtelek Baradla barlang előtti térség

0 10 m

2. kép. A lelőhely helyszínrajza
Рис. 2. План местонахождения
Fig. 2. Levé de plan du site

négy rábontást végeztünk (A 1–A 4-ig). Célunk az volt, hogy egy települési hely feltárással zárt leletgyűjtést s egyben adatokat nyerjünk a barlang előtti rész települési rendszerére (3. kép).

A felületet vízvezeték és kábelárok vágta át, de még a rongálás mellett is tisztázni lehetett az egykori települést. A felületben 60 cm mélyen $3,10 \times 5,30$ m méretű, lekerekített téglalap alakú házalapot találtunk. A sározás felett 2–5 cm vastag, vöröses, égett föld feküdt, helyenként apró áglyenyomatos paticesal. Az égett rész és házalap elvált egymástól. Az égett rétegből cserép nem került elő. Az égett rész felett elszórtan, összefüggés nélkül cserép- és csonttöredékek voltak, melyek a települési hely felhagyását követő betöltődésből származnak, igen sok nagyméretű kővel, amelyek a kissé lejtős területen, a sziklafal felől töltődtek fel.

A sározás szélén, mintegy 12–20 cm-rel magasabb szintben, a Ny-i rész kivételével 4 tűzhely, illetőleg égett rész feküdt, amely körülfogta a házalapot. Ezek közül a D-i oldalon levő közvetlenül csatlakozott a tapasztáshoz; széle homorú kiképzést kapott a sározás felőli részén. Az ovális alakú,

mintegy 100×70 cm nagyságú tűzhelyet letapasztották és többszörös sározás útján magasították. A vele szemben levő 2. sz. tűzhely formája szabálytalan volt, és kétoldalt elég nagy kiterjedésben égett földréteg kísérte. A tűzhely 13 cm-rel feküdt magasabban a sározás szintjénél. A sározás és a házalap csatlakozásánál nagyobb edénycsomó feküdt (jelzése: 1), amely mintegy 3 edényből származó töredékeket tartalmazott anélkül, hogy azok összeállíthatók lettek volna. Két edény hengeres nyakú lehetett, egy hordóformát követett, azonban a másodlagos átégéssel annyira összezsugorodtak, hogy eredeti formájukat rajzban sem lehet rekonstruálni.

A házalap Ny-i sarkában lapos, csiszolt kőbalta feküdt (11. kép 1).

A 3. sz. tűzhely, a házalap K-i sarkát kísérte félkörösen, igen nagy területen. Határozott, elsimított tűzhelyfelületet nem észleltünk, azonban az átégés vastagsága 10–20 cm között nyomon követhető volt.

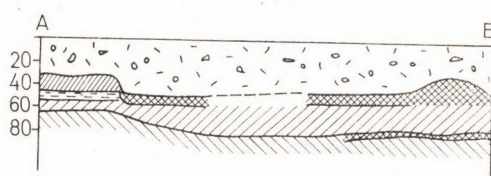
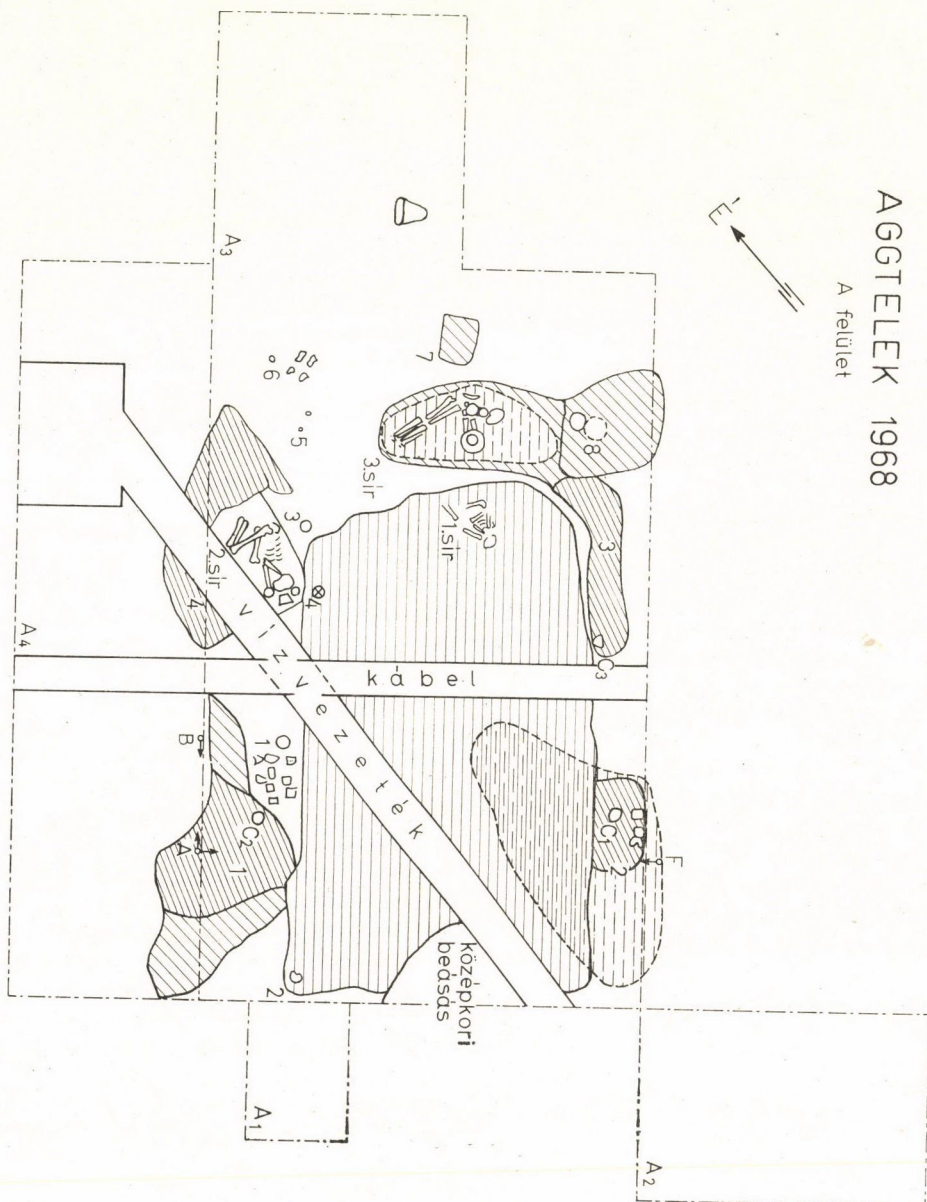
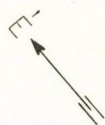
A 4. sz. tűzhely az É-i sarok mellett feküdt, mintegy $2,00 \times 1,40$ m-es foltban, igen erős kiégéssel.

A tűzhelyek felbontása során találtunk a cölöplyukakra, amelyek lehetőséget adnak a megtalált házalap tetőszerkezetének feltételezett rekonstruálására. A K-i oldalon fekvő C 1, C 3 cölöplyukak a házalap hosszabbik oldalának középvonalában helyezkednek el, egymástól 170 cm távolságban. A cölöplyukak kisméretűek és csak ideiglenes, könnyű szerkezetű tető tartására szolgálhattak. (C 1: átm. 10 cm, mélysége a tapasztás alatt 38 cm, C 3: átm. 8 cm, mélysége 23 cm.) A 2. tűzhely alatt a C 1 jelzésű cölöp vonalában találtuk meg a C 2-es cölöpöt, amelynek átm.: 9 cm és 22 cm-re nyúlt le a sározás alá. A negyedik cölöphelyet a vízvezeték-árok ásásakor tették tönkre. A megtalált cölöphelyekből talán az a megoldás látszik kézenfekvőnek egy valószínű rekonstrukcióhoz, hogy a tetőszerkezetet tartó vékony ágafák a házalap hosszanti oldalán helyezkedtek el, egymástól 1,70 m távolságra, és az erre fektetett tartófaszakra helyezték el a gallyakat, majd azt náddal és fűfélével borították anélkül, hogy vastagon besározták volna. A cölöpnymok helyzete azt is mutatja, hogy a 4 tűzhely nem volt egyszerre használatban, vagy egy korábbi házhely védelmére szolgált.

A házalap felbontása során kitűnt, hogy az 1. sz. tűzhely környékén egy másik tapasztási réteg is található, amely kiterjedt a tűzhely területére, illetőleg a házalap egy részére is. Eréteg az első tapasztott rétegtől mintegy 12 cm-rel mélyebben feküdt. Alatta a fekete altalaj jelentkezett. Hasonló jelenséget észleltünk a 3. sz. tűzhely egy részében, ahol egy $1,6 \times 1$ m nagyságú ovális területen igen gondosan készített tapasztást találtunk. Ennek szintnívója az 1. sz. tűzhely alatt talált tapasztással megegyezik. Ezek a sározások az első települők tűzhelyei, amelyet megújítottak, majd újabb tűzhelyeket létesítve alakult ki a házat övező tűzhelycsoport. Megítélésem szerint az A felület települése

AGGTELEK 1968

A felület

- tölteléktöltés
- égett föld
- sárga agyag
- tapasztás
- neolitikumi felszín

3. kép. „A” felület helyszínrajza — Рис. 3. План участка «А» — Fig. 3. Levé de plan de la surface «A»

egy nagy család szálláshelye volt, ahol a telep elhagyott részeire temették a családhoz tartozó halottakat.

Mint említettük, egy tanyahely teljes feltárására törekedtünk, azonban a barlang előtti térségben tett megfigyelések valószínűsítik, hogy a kapott képet e területen általánosítsuk. A 2. képen közölt rajzon a gépi földmunka során még öt olyan folt bontakozott ki, ahol a felszíni jelenségek, elsősorban nagyméretű égett és tapasztott felületek hasonló települési formát sejtetnek. A 3. sz. helyen bejelölt területen a sározott alapon kívül csontvázak is kerültek elő, amelyek feltételezésünket megerősítik. Valószínűnek tartjuk, hogy az élet a barlang előtti térségen folyt, és időjárási, védelmi okokból húzódtak időnként a barlangba. A telep kiterjedése nem volt nagy, két oldalról gátat szabott a meredek sziklafal, illetőleg hegyoldal, a telep D-i oldalát pedig településre alkalmatlan, vizenyős terület határolta.

Az a szerencsés eset, hogy a tapasztás, illetőleg a tűzhelyek viszonylag nagy területet foglaltak el, így települési szinteket is jelentenek, bizonyos stratigráfiai megfigyelésekre is módot adott. A házalap alatti területen — mint ezt a metszet is mutatja (3. kép) — az első települők tűzhelyeiket a fekete altalajra helyezték. Később a területet sárga agyaggal planírozták, és e köré építették a házat és a körülvevő tűzhelyeket. A tapasztás alatti rétegben bőven volt cserépanyag, benne azonban a kifejlődött bükki kultúra nincs képviselve, inkább a vonaldíszes kerámia díszítése az általános. A sötét tónusú, jó kidolgozású kerámián általános a szegletes, íves mélyítés, a virágcserep-forma vagy a rövid nyakú kiöntőcsöves edény. A bükki stílusú díszítést a ritka karcolás jellemzi — mint a feltűnő újat —, s ez Tompa elméletének helyességét igazolja.³

A stratigráfiai következtetések levonására lehetőséget adnak azok a kerámialeletek, amelyek eredeti helyzetben voltak, s így bizonyos datálási értékkel bírnak. A 4. sz. tűzhely mellett, közvetlenül a házalapnál, mintegy 10 cm-rel mélyebb szintben összeállítható tál feküdt (13. kép 10). A házalap alatt, a 4. sz. helyen durva, hordó formájú edény rajzban rekonstruálható állapotban maradt. Az 5. számmal jelzett helyen a felső réteghez tartozó, java-bükkibe sorolható két edény feküdt (10. kép 1, 2). Közeliében hasonló mélységben durva, behajló szájú nagy hombár oldalrész, illetőleg egy lapos, cipó alakú örlőkö egyik tagja volt, H: 28, Sz: 14, V: 6 cm. A 7. számmal jelzett, 120 cm mélységben fekvő égett föld, feltétlenül az első települők hagyatéka. A 8. sz. helyen 120 cm mélyen két edény feküdt, amelyek szintén a legkorábbi települőkhez köthetők, mivel közvetlenül az altalaj fölött voltak (10. kép 5, 13. kép 11).

A neolitikus kultúrák temetkezései közül legkevesebb adattal a bükki művelődés köréből rendelkezünk. A vadnai sírlet feldolgozása alkalmával az Észak- és Északkelet-Magyarországon található adatokból megállapítható volt, hogy hitelesen dokumentált, kétségtelenül a bükki kultúrához köthető temetkezés még nem került elő.⁴ Kiss Lajos hézagos megfigyelései szerint a biztosan sírnek látszó tiszaberceli edénymellékletes, zsugorított temetkezést bükki telepbe ásták. Mályinka esetében hiányoznak az adatok, így még a temetkezés módját sem ismerjük. A közölt 5 m-es mélység azonban bizonytalanná teszi még az ismertett adatokat is. Az edények épsége valószínű temetkezésre mutat. Az ongai leletről még ennyit sem tudunk, mert az útépítéssel felszínre került edényeken kívül a hitelesítéssel már csak a kidobált csontváz maradványait konstatálhatták. A lelő-körülmények azonban egyértelműen arra mutatnak, hogy a csontvázas temetkezés a telep elhagyott részén történt. Az abaújdevecseri edényt ép volta és a benne talált vörös festék miatt feltételezsen a bükki kultúra sírleteihez soroltuk. Az újabb, hasonló leletekből sem kell feltétlenül temetkezésre gondolnunk, mert azok inkább telepjelenségre és egy nagyobb műhely közvetítő jellegére utalnak.

Az összefoglalóban felsorolt többi sír: így a Tompa Ferenc által ismertett tiszadadai, a megyszói melléklet nélküli zsugorított temetkezések, a nagykállói, a vadnai sír, továbbá a Tiszavasvárin feltárt sírok nem kapcsolhatók a bükki kultúrához, hanem az alföldi vonaldíszes kerámia különböző csoportjaihoz köthetők.

A barlangi lelőhelyek közül az aggteleki Csontházban talált sírok kora nem dönthető már el, és a kőlyuki Hillebrand Jenő-barlangban talált két melléklet nélküli zsugorított csontvázat is csak abból a megfontolásból soroltam a bükki művelődési körhöz, hogy a barlang 1948-ban történt felfedezéséig az teljesen érintetlennek látszott, és a bükki települők után bekövetkezett bejáratí be-szakadás miatt abban ember nem járt.

Fentiek után érthető, hogy az A felület feltárásakor előkerült temetkezések különös jelentőséggel bírnak.

1. sír

A csontváz a ház sarkának É-i szélén, közvetlenül a sározáson feküdt. Mé: 60 cm. Bolygatott, 10 év körüli gyermek csontváza. Bal oldalán zsugorítva temették el. Jobb alkarja kinyújtva, bal kissé behajlítva. Irányítása ÉK—DNy, fejfel DNy-on. Melléklete nem volt. Az a tény, hogy közvetlenül a sározáson feküdt, bizonyítja, hogy a település elhagyása után temették el. Jelenkori

³ Tompa, F., Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker und die Theisskultur. AH 5—6 (Bp. 1929) 25—26.

⁴ HOMÉ 1 (1957) 14—30.

faültetés bolygathatta meg. A bükki kultúrába való sorolását a másik két csontváz irányítása, megtartási állapota, határozatlanabbul a zsugorítás módja indokolja.

2. sír

A csontváz a házalapon kívül, a 4. sz. tűzhely alatt feküdt. A sírgödör formáját csak részben sikerült megfigyelni, mivel a vízvezető árok szétromosolta. A meglevő adatok lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödört mutatnak. Mé: 105 cm. A csontváz irányítása ÉK—DNY, fejjel DNY-on. Bal oldalára zsugorított felnőtt, 30 év körüli egyén. Zsugorított Ho: 77, utána mért Ho: 148 cm. A csontváz jó megtartású, gracilis alkat, keskeny, hosszú fejjel (4. 5. kép).

A mellékelt edények az arc előtt, egymás mellett helyezkedtek el.

1. Félgömb formájú, vékony falú csöbör, szürkére égve. M: 9,5, Szá: 12, Fá: 5 cm (7. kép 3).
2. Virágcserep formájú, vörösre égett, durva kidolgozású edény, az edénytest közepén négy lapított, szimmetrikusan elhelyezett bütyökkel. M: 8, Szá: 12, Fá: 5,5 cm (7. kép 4).
3. Félgömb formájú, kissé behajló szájú edény, vékony falú, jó kivitelű, sötétszürkére égve. Vá-lán négy helyen szimmetrikusan elrendezett, zártvonalú, karcolt dísz látható. M: 12, Szá: 14,5, Fá: 5 cm (7. kép 5).

A lapocka mellett vékony falú, sárga cserép feküdt, mely nem sírmellékletként, hanem a legkorábbi településből került a sírba. A csontváz jó megtartását a 20—25 cm vastag, átégett tűzhely-réteg biztosította.

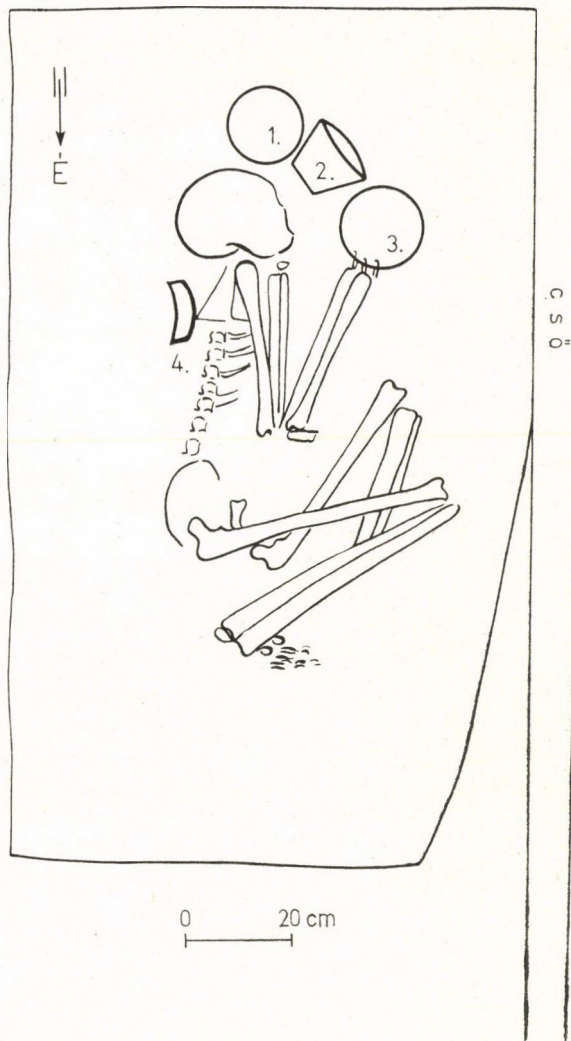
3. sír

A csontváz a 3. sz. jelzésű tűzhely, illetőleg tapasztás alatt, 80 cm mélyen feküdt. Mivel a tapasztás alatti töltelékföld igen sok humuszt tartalmazott, a sírgödör formájára biztos adatunk nincs. A csontváz iránya É—D, a fej D-en, azonban a temetkezés módja szokatlan. Bal oldalára zsugorítva feküdt a törzs, karok az arc felé húzva,

4. kép. 2. sír
Рис. 4. Могила № 2
Fig. 4. Sép. n° 2

Aggtelek, A felület 2.sír

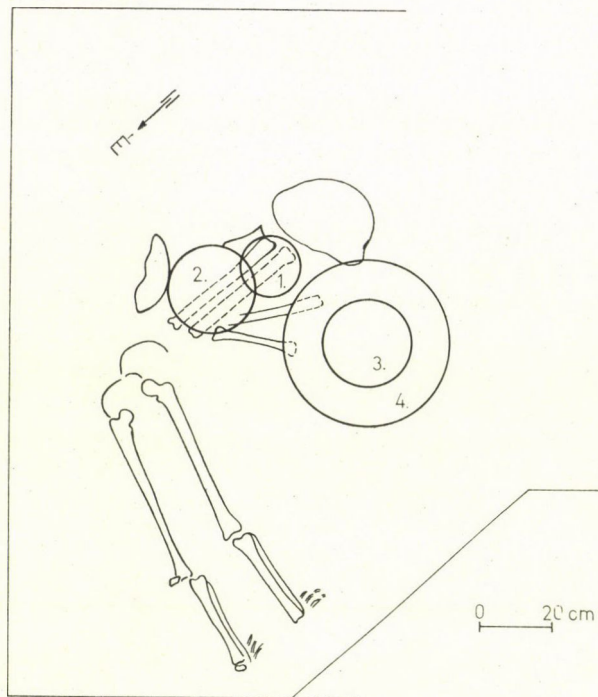

5. kép. 2. sír rajza
Рис. 5. План могилы № 2
Fig. 5. Dessin de la sép. n° 2

lábak kinyújtott helyzetben, mintegy 90°-ban a törzs vonalától megtörve (6. kép). A nagyon köves talaj miatt a csontváz állapota rossz, igen mállott. Felnőtt, 40 év körüli, erőteljes csontozatú férfi.

A mellékletek részben a karra téve, részben az arc előtt feküdtek.

1. Félgömb formájú, vékony falú, sötétszürkére égett tál. M: 6, Szá: 13,5, Fá: 4,5 cm (7. kép 7).
2. Kiöntőcsöves edény, széttört, elterült állapotban feküdt. Gömbhasú, kissé szegletesedő, a nyak kiszélesedően hengeres, az egylyukú kiöntőcső kúpos. Jó kidolgozású, vékony falú, sárga színű. M: 25, Szá: 10, Fá: 9 cm (7. kép 6).
3. A 4. sz. edényben szétterülten feküdtek a cserepek, melyek hiányosak, így nem lehet teljesen összeállítani. Az edény valószínűen hordóforma volt, felső részét ferdén haladó, sávos fekete festés fedi. Alapszíne sárgászöld, vékony falú, jó kidolgozású. M: 26—28 cm lehetett (7. kép 1).
4. Behajló szájú, félgömb formájú nagy edény,

6. kép. 3. sír rajza
Рис. 6. План могилы № 3
Fig. 6. Dessin de la sép. n° 3

össze nem állítható darabokban. Hasán 4 bütyök, a húzgált durva felületen helyezkedett el. Barnás-vörösre égetett (7. kép 2). A 3. sz. edény hiányos volta kisebb bolygatásra mutat, de szándékos sírrablás nyomát nem érzékeltek. A sír alatt az eredeti altalaj feküdt.

A sírokkal kapcsolatban két kérdést vetünk fel:

- a) a temetkezés rendszere a telepen;
- b) a sírok melyik települési szinthez kapcsolódnak?

Ismert tény, hogy a korai- és középső-neolitikumban a temető és település még nem különül el, e folyamatra csak a késő-neolitikumban kerül sor. Addig a temetkezés mindig a telepen történik, és a megfigyelések szerint az elhagyott teleprészek, illetve a településre éppen nem használt területekre temetik halottaikat. Igaz, hogy e három sír a temetkezés és település kapcsolatainak általánosításához nem elegendő, de ezt a helyzetet találjuk a Körös-csoport,⁵ a vonaldíszes kerámia temetkezéseinél⁶ mindenütt, ahol a csoportos és objektumhoz kötött rendszer rajzolódik ki.⁷ Az aggteleki sírok is ezt erősítik, mivel a terület É-i részén a sziklafalhoz közel eső területen is hasonló jelenség rögzíthető. Magyarai Gábor igazgató szerint az égett

folt körüli területen magában álló, zsugorított, alsó- és felsőkar feküdt in situ helyzetben, mellette egymáshoz közel két zsugorított csontváz, amelyet földnyeső gépek dúltak szét. Feltételezhetően a vázlaton bejelölt tanyahelyek mindegyikén megvoltak a temetkezések, illetőleg azok még feltárhatók.

A második kérdésre könnyen válaszolhatunk, mivel mindkét sír a tűzhely, illetőleg a sározás alatt feküdt, így csak a kifejlett bükki kultúrát megelőző korban kerülhettek földbe. A sírok korhatározására az edényformák, illetve technikájuk ad támpontot és az ásatás során megfigyelhető stratigráfiai adatokból megkíséröljük a bükki kultúra belső fejlődésének vázlatos tagolását.

Leletanyag, a kultúra belső fejlődése

Tompa Ferenc alapvető munkájában behatóan foglalkozott a hazai neolitikum genetikájával, és a bükki kultúra szintézisével különösen úttörő jellegű munkát végzett. Halála után elsősorban a bükki—tiszaí fejlődés elmélete került bonckés alá, és mind a hazai, mind a külföldi szakirodalomban bizonyossá vált, hogy az egyenesvonalú fejlődés elve nem tartható fenn.⁸

A bükki kultúra genezisében és belső időrendjének kérdésében hazai irodalmunkban lényeges előrehaladás nem történt, mivel Kalicz Nándor és Makkay János tiszavasvári ásatásának közlése még nem történt meg. Hazánkban a bükki kultúra kutatása nem volt kiemelt téma, és e körben elsősorban csupán mentőásatások történtek, s bár a lelőhelyek és a leletanyag többszörösére emelkedett, még csak részkérdéseket oldottak meg.⁹ A rendszeres, nagyobb ásatások hiánya, a közöletlen anyag a megalapozott új szintézis elkészítését még ma is gátolja.

A magyarországi kutatásban a belső kronológiai kérdések nem kerültek előtérbe, és csupán a korai (Tompa-féle I.) klasszikus, (Tompa-féle II.) és egy késői csoport körvonalai bontakoznak ki ma is, anélkül, hogy ezek közelebbi meghatározása megtörtént volna. Csupán egyes helyi csoportokat különítették el, pl. B. Kutzián Ida által közölt borsod-derekegyházi csoport,¹⁰ és talán a bükki törzsterületől távol eső nyírségi csoport.

J. Lichardus az ardovo-čertovai barlangban talált stratigráfia,¹¹ illetőleg a Domicán végzett nagyméretű feltárások alapján több alkalommal foglalkozott a kultúra genezisével és belső tagozódásával. A kultúra alapjainak Tompa által felvett proto-bükköt — az alföldi vonaldíszes —, illetőleg kelet-szlovákiai voluten kerámiát nem tartja közvetlenül bükki előzménynek, mert szerinte a Bükk

⁵ Pl. Hódmezővásárhely-Kotacpart: Kutzián I., A Körös kultúra. DissPann II. 23 (Bp. 1944) 93—97.

⁶ Pl. Egyek-Rózsástelek: MFMÉ 1958—59., 27—28.

⁷ Pl. Hódmezővásárhely-Kökénydomb: Dolg 6 (1930) 20.; Lebő: Arch. Ért. 85 (1958) 146—152.; Szegvár-Tűzköves: ActaArch.Hung. 9 (1959) 7—38.

⁸ Milojević, V., Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas. (Berlin 1949) 91—94.

⁹ Korek J.—Patay P., i. m. 1—93; Korek J., FA 11 (1959) 1—23.; Korek J., Arch. Ért. 78 (1951) 5—12.

¹⁰ B. Kutzián I., AAu 40 (1966) 262.

¹¹ Lichardus, J., Neolitické osídlenie jaskyne Čertova diera. Nové Obzory 8 (1966) 431—45.

hegység központján aránylag ritkán fordul elő, és általános jellemzői nem felelnek meg a fejlődési átmenet nyomon követésére. Véleménye szerint az É-i területeken a gömői lineáris kultúra önállóan él, és a korai- és középső-neolitikum közötti időszakban fejlődik ki. J. Lichardus a gömői lineár kerámiát a bükkii kultúra egyik összetevőjének tartja csupán, a másik komponens a jugoszláv karszt területén meglevő vékony falú kerámia, mely túlnyomórészt starčevói tradíciókkal rendelkező festett anyag. Ezen anyagnak a Kárpát-medencébe érkezése összefügg azzal a nagy etnikai eltolódással, amely a Vinča-kultúra hordozóinak Délkelet-Európába való érkezésével előállt. Ezt a kerámiát Lichardus a Domica I. B. periódusba sorolja, ahol a bükkii kultúra csírát jelentő anyag együtt él a gömői lineár kerámiával, és általános hatásaival hozzájárult a bükkii kultúrának a Bükk hegység központi részén történt egyéni és jellegzetes formájú kifejlődéséhez. J. Lichardus szerint egy máig ismeretlen kultúrösszetevőt kell keresni a genezis problémájának megoldásához és ez minden valószínűség szerint egy eddig ismeretlen, vonaldíszes jellegű alkotóelem.¹²

A bükkii kultúra fejlődését Lichardus három lépcsőben határozta meg, elsősorban a kelet-szlovákiai stratigráfia alapján. Az A lépcsőt két fázisra bontotta: A/1 kezdet és A/2 átmenet a klasszikus bükkibe. Legfontosabb lelőhelynek tartja Ardo, Čertova-dien, Domica, Blažice mellett a magyarországi anyagból Aggteleket.¹³ J. Lichardus a Domica I. B. jellegű festett kerámiára alapozza elgondolását. Az aggteleki barlangból a Domica I. B. jellegű festett anyagot nem ismerjük, de tény, hogy a világossárga, fehér, vékony falú kerámia rendszerint nyakas formájú és az aggteleki szabadtéri telepen a sározás alatti rétegekből, más jellegű edényfestéssel együtt kerül ki.

Leletanyag az „A” felület sározás feletti töltélföldjéből:

Kerámia

1. Vékony falú oldal, fenékrészek, vonalköteg, spirál karcolások háromszög díszekkel (8. kép 1—3).
2. Jó anyagú perem, oldalrészek, alföldi vonaldíszes motívumokkal (8. kép 4—6, 8, 10).
3. Töredékek, kezdetleges karcolt dísszel, a Tompa-féle bükkii I. stílusban (8. kép 9, 11—13).
4. Kiöntőcsöves edény részlete 4 lyukkal, a csövön, illetőleg a csatlakozásnál 3 soros fekete sávfestés húzódik. Vörössárga (8. kép 14).
5. Oldalrész nyakhajlásában ujjbenyomatos borda, durva vörös (8. kép 16).
6. Vékony falú edénytöredék, szürkés (8. kép 15).
7. Nyakas edény töredéke, ujjbenyomásos lecsüngős dísszel, jó anyagú cserépen (9. kép 1).
8. Hengeres kiöntőcső, rózsáján 3 lyukkal, vörös (9. kép 2).

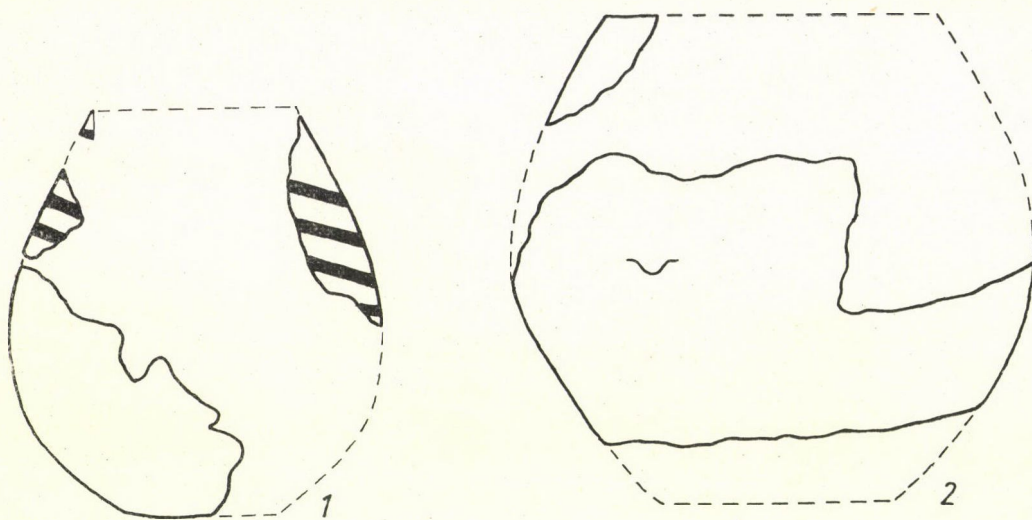
9. Oldalrész, lapos hosszú bütyökfogóval, durva, fekete (9. kép 3).
10. Oldalrészek, ujjbenyomásos lécbordával, durva kivitelben (9. kép 5, 12).
11. Oldalrész, kerek benyomott bütyökfogóval, durva, barnás (9. kép 4).
12. Edényoldal, felületén félkör alakú benyomott bordadísz, durva, fekete (9. kép 7).
13. Edénytöredék a perem alatt lyuksorral, illetőleg hegyes bütykökkel váltakozva, durva, húzgált felületű (9. kép 8, 11).
14. Ívelt, kihajló peremű nagyobb edény töredéke, szemcsés anyagból (9. kép 13).
15. Durva, sárga oldalrész, rajta sávós vörös festés nyomával (9. kép 9).
16. Fenékrészek, rajta Tompa-féle Bükk I—II. típusú karcolt díszek, alul pontdíszes végződés-sel (9. kép 6, 10).
17. Félgömb formájú tál vékony falú barnás-szürkére égetve. A felületet négy mezőre osztott széles szalagköteg díszíti. M: 7, Szé: 19,5 cm (10. kép 1).
18. Félgömb formájú, jó kidolgozása, sötétszürke tál gazdag szalagköteg dísszel. A perem belső oldalát egymásba kapcsolódó félkörös szalagköteg díszíti. M: 11, Fá: 23, Fá: 7 (10. kép 2, 4).
19. Hordó formájú edény, a perem alatt lyuksor és 3 hegyes bütyökcsoporthoz váltakozik. Az edény közepén hegyesedő bütykök ülnek háromszög elrendezésben. M: 25,5 Szé: 13, Fá: 6 cm (10. kép 3).
20. Félgömb formájú tál, peremén 4 kicsúcsosodással, kissé szegletesedő forma. Gazdagon díszített Bükk II. motívumokkal. Az íves karcolás 4 mezőre osztja a felületet, s rácsminták, karcolatok fedik az edény testét. Kívül szürkés, belseje fekete. M: 11, Szé: 13, Fá: 13 cm (10. kép 5).

Eszközök, ékszerek:

1. Trapéz formájú kőbalta, egy oldalra élezve, andezitből, foka törött. H: 5, Szé: 3,2 cm (11. kép 1).
2. Töredékes silex és obszidián pengék H: 4, ill. 4,9 cm (11. kép 2, 3).
3. Bordából csiszolt hegyes simító csontok. H: 9, ill. 8,2 cm (11. kép 4, 5).
4. Kettős csontkakúp alakú orsógomb, durva agyagból, fekete (11. kép 11).
5. Kúp formájú, pelyvás anyagú, átfúrt szövőszéknehezék. M: 6,8 cm (11. kép 12).
6. Hengeres, hegyesedő végű, vízszintesen átfúrt agyaggyöngy szürkére égetve. H: 4,4 cm (11. kép 6).
7. Hengeres, mindkét végén lapított amulett, a felső harmadban keresztülfúrt lyukkal, a fel-fűzés céljára. H: 3,5 cm (11. kép 7).
8. Hengeres, vége felé keskenyedő agyaggyöngy,

¹² Lichardus, J., Jaskyňa Domica ... (1968) 44—104.

¹³ Lichardus, J., Jaskyňa Domica ... (1968) 97—100.

7. kép. 2—3. sír mellékletei
 Рис. 7. Погребальный инвентарь могил №№ 2 и 3
 Fig. 7. Le mobilier des sép. n°s 2 et 3

8. kép. „A” felület sározás fölötti rétegének leletei

Рис. 8. Находки из слоя над глиняной обмазкой на участке «А»

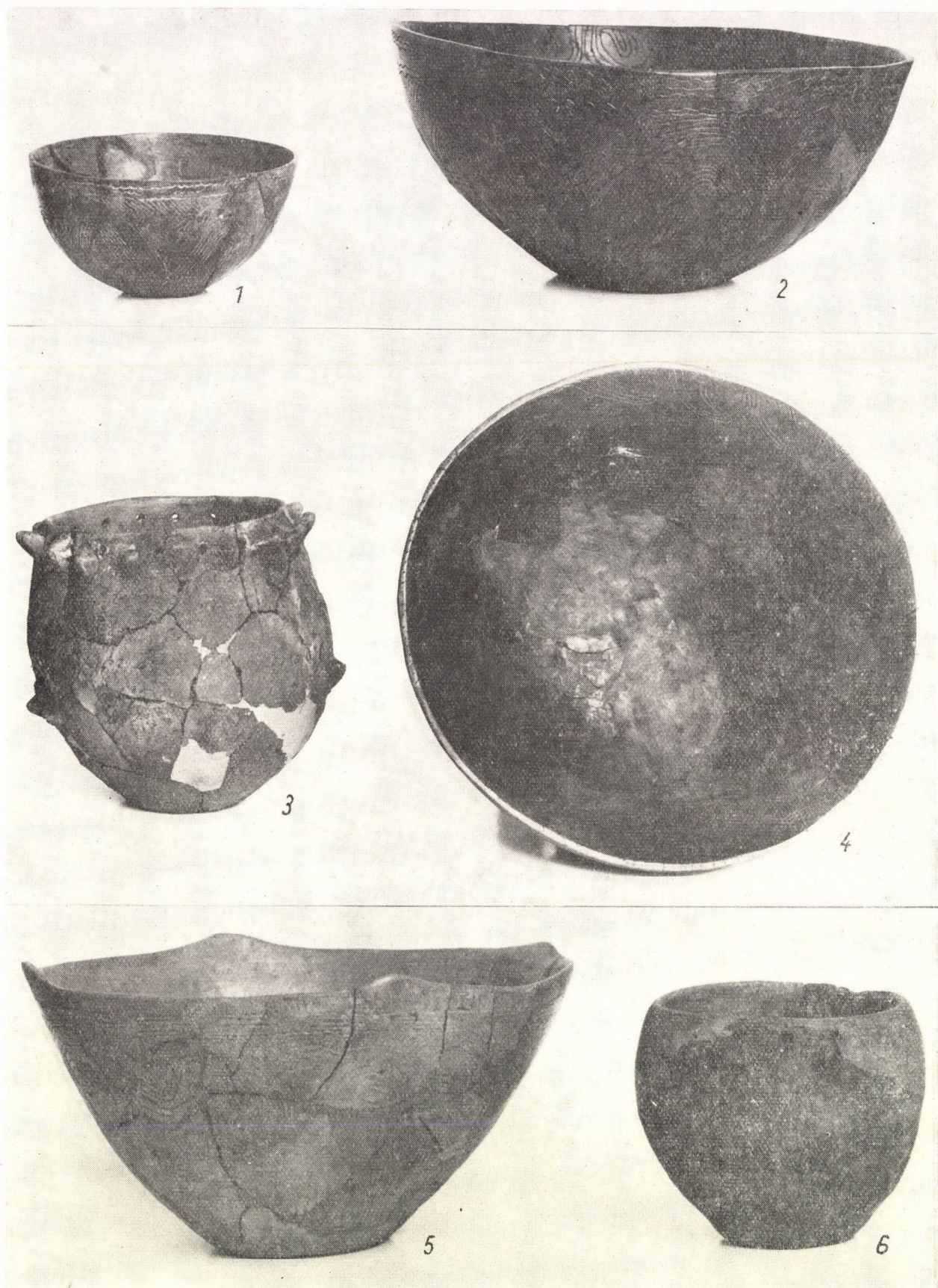
Fig. 8. Les trouvailles de la surface «A» mises à découvert dans la couche au-dessus du plancher argileux

9. kép. „A” felület sározás fölötti rétegének leletei

Рис. 9. Находки из слоя над глиняной обмазкой на участке «А»

Fig. 9. Les trouvailles de la surface «A» mises à découvert dans la couche au-dessus du plancher argileux

10. kép. „A” felület sározás fölötti rétegének edényei

Рис. 10. Сосуды из слоя над глиняной обмазкой на участке «А»

Fig. 10. Les vases de la surface «A» mises à découvert dans la couche au-dessus du plancher argileux

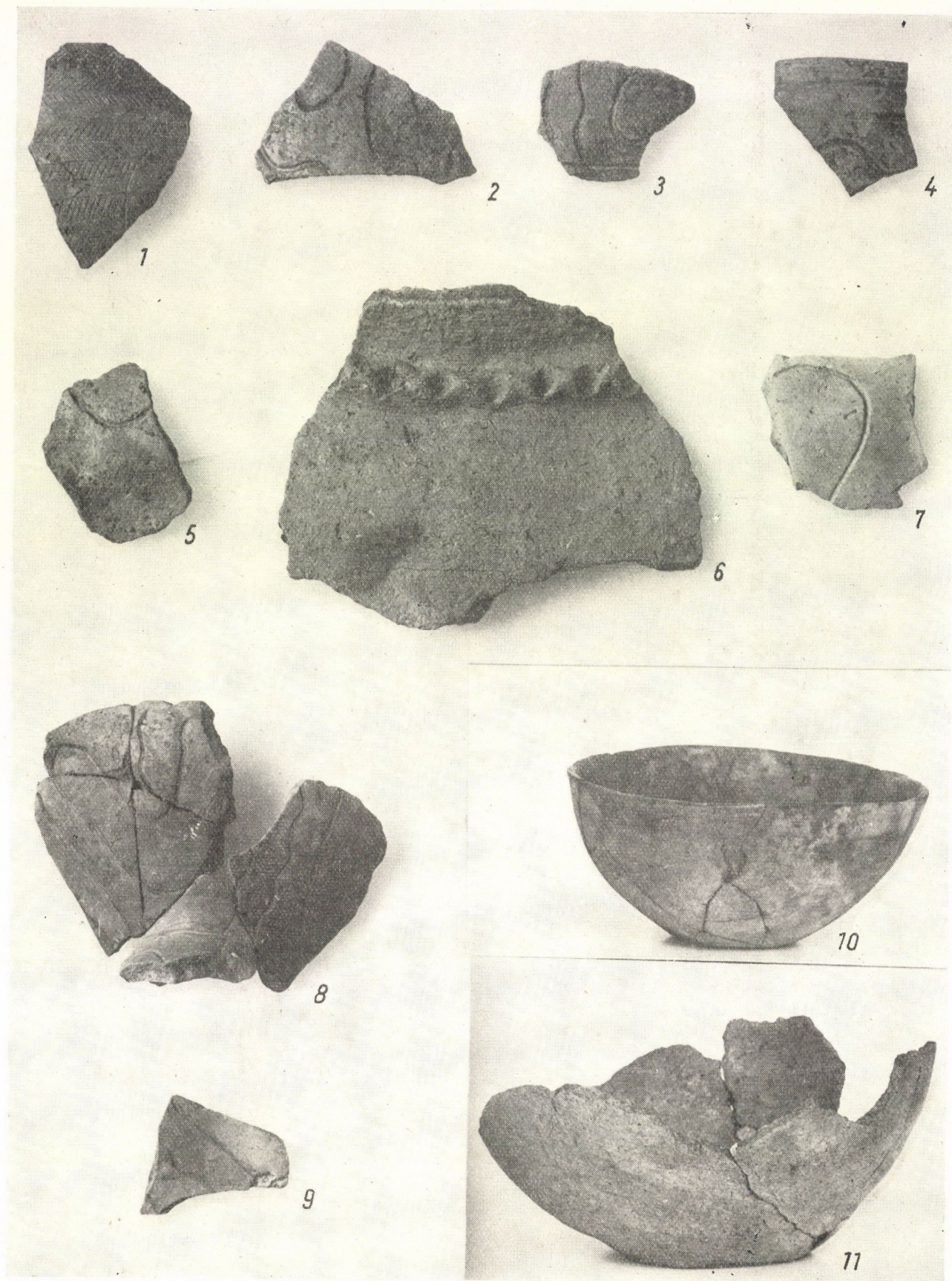
11. kép. Eszközök az „A” felületből
 Рис. 11 Орудия, обнаруженные на участке «А»
 Fig. 11. Outils provenant de la surface «A»

12. kép. „A” felület sározás alatti rétegének leletei

Рис. 12. Находки из слоя под глиняной обмазкой на участке «А»

Fig. 12. Les trouvailles de la surface «A» mis à découverte dans la couche sous le plancher argileux

13. kép. „A” felület sározás alatti rétegének leletei
 Рис. 13. Находки из слоя под глиняной обмазкой на участке «А»
 Fig. 13. Les trouvailles de la surface «A» mises à découvert dans la couche sous le plancher argileux

vízszintes átfúrással, szürke H: 4 cm (11. kép 8).

9. Szabálytalan alakú, végein benyomkodott agyaggyöngy, vízszintesen átfúrva, vörös H: 3 cm (11. kép 9).

10. Agyagtárgy, hengeres testtel, alja lapos, teteje ferde síkú. A forma primitív kidolgozása, dorong-idol-félét mutat, hátracsapott arcrésszel. Szürke, H: 5,6 cm (11. kép 10).

Leletanyag az „A” felület sározas alatti rétegeiből:

1. Nagyméretű, kihajló szájú nyakas formájú töredék. Felületén függőleges hullámvonal-kötegeket vízszintesen futó háromsoros hullámos bekarcolt szalagok keretezik. Jó anyagú, szürke (12. kép 1).

2. Peremrész, kettősvonalú karcolással, szürke, jó anyagú (12. kép 2).

3. Oldalrész hullámos mélyvonalú karcolással, melyet fekete festés tölt ki, szürkés-sárga, jó kidolgozása (12. kép 3).

4. Vékony falú, igen kezdetleges Bükk B I. jelzésű karcolással, középvastag falú, szürke oldalrész-szel (12. kép 4).

5. Peremtöredék, hullámos mélyítéssel, alatta függőlegesen álló bütyök, szürke, finom kidolgozása (12. kép 5).

6. Nagyobb edény nyakrésze, benyomott dudorral, vörös, vékony falú (12. kép 8).

7. Kiöntőcsöves töredék egy lyukkal, vékony falú, sárga (12. kép 9).

8. Kúp alakú kiöntőcsöves töredék egy lyukkal, középvastag falú, vöröses (12. kép 7).

9. Oldalrész, hengeres metszetű kiöntőcsővel, a kiöntőcsővön kezdetleges vonalmélyítés van, vékony falú, vörös (12. kép 10).

10. Peremtöredék egyenes, karcolt vonaldísszel, alatta hullámvonaldísz között függőleges bütyök, sárga, finom kidolgozása (12. kép 14).

11. Oldaltöredék mélyvonalú karcolással, rajta fekete festés nyomával (12. kép 15).

12. Fenékrész mélyvonalú hullámos mélyítéssel, szürke (12. kép 16).

13. Oldalrész párhuzamos, mélyvonalú karcolással, vörös (12. kép 17).

14. Peremtöredék B I. stílusú, ék alakú karcolással, vörös (12. kép 6).

15. Peremrész hullámos és meandroid-szerű karcolással, amelyet fekete festés tölt ki (12. kép 12).

16. Nyaktöredék, vékony, hengeres megtört szalagfüllel, sárga (12. kép 11).

17. Oldalrész, benyomott bütyökfogóval, jó anyagú, vöröses (12. kép 13).

18. Oldalperem fenékrészek, mélyvonalú bekarcolással, amelyek fekete festéssel vannak kitöltve, vörösbarna, jó kidolgozásúak (13. kép 2–5).

19. Oldal- és fenéktöredék, közép mélyvonalú mé-

lyítéssel, sárgásbarna, jó kidolgozásban (13. kép 7, 11).

20. Talpas tálformának tálrészes töredéke, a tál enyhén behajló szájú, s felületét zónákra osztott karcolás fedi. Az osztómezőt függőlegesen haladó hullámos kettős vonal, a mezőket zártvonalú, mély karcolások fedik. Szürkés színű, jó kidolgozása M: 10 (13. kép 8).

21. Kihajló nyakú, nagyobb edény töredéke, a nyakhajlásban ujjbennyomásos bordával, vörös, durva kivitelben (13. kép 6).

22. Félgömbös tál, vékony falú, vörös, M: 7, Szá: 19,5, Fá: 6 cm (13. kép 10).

23. Nagyobb félgömbös kiöntős edényalj töredéke Fá: 7 cm (13. kép 11).

24. Behúzott nyakú edény, a perem alatt 3 bütyök, fölötté 3–3 lyuk, szürke, durva, M: 20, Szé: 10, Fá: 5 cm (10. kép 6).

A bemutatott töredékek az „A” felület sározas alatti É-i részéről kerültek elő, minden összefüggés nélkül. A nem közölt töredékek között a díszítetlen, kissé húzgált felületű, durva anyag dominál.

Az „A” felület sározas alatti anyaga az első, felszínen megtelepülők emlékét őrzi. Anyagában az alföldi vonaldíszes stílusjegyek uralkodnak. A közepes mélyítés, zömében egyvonalú hullámos díszítés az uralkodó, de a meandroid (12. kép 12), a hegyben összefutó kettős karcolás (12. kép 6) is képviselve van benne. Az előkerült cserepek közül egy kezdetleges háromvonalas szalagköteggel díszített, közepes kidolgozású cserepet lehetne a Tompa-féle Bükk-I-be felvenni (12. kép 4). Formában a kihajló nyakú, gömbhasú edény (12. kép 1), a behúzott szájú félgömbös edény (12. kép 14) és annak nyúltabb formái (13. kép 4), az alacsony csőtálas tál (13. kép 8) és a kiöntőcsöves edények hengeres nyakkal az általánosak (12. kép 9, 10). A kiöntőcsövek rövidek, 1–3 lyukkal. A durva kerámia szinte díszítetlen, a felületképzés rücskös, húzgált és csak szórványosan jelentkezik a nyakhajlásban a plasztikus, benyomott dísz, és teljesen alárendelt szerepet játszanak az edénytartozékok: bütykök, fogantyúk. Ezen összetételű anyag díszítésében és a formák többségében megfelel a Közép-Alföldön található vonaldíszes kerámia egyik csoportjának, amelyet az alföldi vonaldíszes kerámia I. stílusának neveztem.¹⁴ Többen megállapították — a százszámra előkerülő lelőhelyek után —, hogy az alföldi vonaldíszes kerámia a Tiszától K-re eső területen önállóan él, más kultúrákkal, csoportokkal nem keveredik.¹⁵ A korai és közép-neolitikum alatt biztosan tartja megcsúszva a Zagytól K-re eső területeket az Eger patakig, egészen az észak-magyarországi Középhegység lábáig, továbbá a Tiszától D-re eső nagykunsági, hortobágyi területeken.

Ezeknek a területeknek az alföldi vonaldíszes kerámia a legidősebb neolitikus kultúrája, amely hosszú élettartama alatt különböző ágakra esik

¹⁴ Korek J., MFMÉ (1968) 14.

¹⁵ B. Kutzián I., AAu 40 (1966) 252.; Korek J., MFMÉ 1958—59., 45—47.

szét, helyi csoportokat hoz létre, és benne különböző más csoportok anyaga is fellelhető. A Hortobágy területén pl. a legidősebb alföldi vonaldíszes kultúra a faluvégi anyaggal jellemezhető,¹⁶ amely teljesen azonos a Kisköre-Gát lelőhely anyagával.¹⁷ A közbeeső területet az e korba tartozó lelőhelyek sűrűn borítják (Abádszalók, Tiszaszőlős, Tiszavalk).¹⁸ Az anyagra a virágcserep mellett az íves, szegletes, mélyvonalú karcolás, a félgömbös tálforma, a hengeres nyakú csupor jellemző, míg a durva kerámiánál a rücskös felület, húzgálás, jóformán bütykök nélkül. A csipett dísz és a Trogmayer által leírt fröccsentett barbotin¹⁹ csupán szórványosan fordul elő. Nincs plasztikus dísz, sem hólyagdudor, amely az általam nevezett alföldi vonaldíszes kultúra II. stílusát képviseli,²⁰ és amelyet B. Kutzián Idának a szakirodalomba való bevezetése óta szilmegi csoport néven ismernek. Néhány e korba tartozó lelőhelyen bükki importáru is van, és ez korban kapcsolódik a szakálhát-lebői körhöz, amelynek észak—déli és fordított irányú nagy közvetítő szerepére már többen utaltak.²¹

Kevésbé tiszta a kép a Bükk hegység területén és közvetlen a hegység lábánál levő síkságon. A vonaldíszes kerámiának a Bükk hegység területén való megjelenésével az ún. protobükki anyagban már Tompa is számolt, azonban az általa idesorolt anyag nagyobb részben a síkságon fekszik (Tiszadada, Bodrogkeresztúr), ill. az aggteleki és istállósíkői barlangban keverten a bükki kultúrával együtt jelentkezik.²² Olyan rétegeket, amelyek csak vonaldíszes stíuselemeket tartalmaztak, a hazai barlangokban a mai napig sem sikerült találni. Ez a keveredés jelentkezik a Bükk hegység lábánál levő lelőhelyeken (pl. Miskolc-Fűtőház, Bogács-Hintóvölgy)²³ csakúgy, mint a távol eső alföldi lelőhelyeken (Polgár-Tikos)²⁴ és a nyírségi lelőhelyek egy részében is. A kevés adat mellett is biztosan állíthatjuk, hogy a Bükk hegység területén a vonaldíszes kerámia önálló telepei, a bükki anyaggal való keveredés nélkül, tisztán megvannak.

Uppony-Malomgát. A Csermely-patak völgyében levő lelőhelyre Rozsnyói Márton hívta fel a figyelmet, és 1961-ben 3 felületet tártam fel, két kunyhóval. E lelőhely anyaga tisztán képviseli az idősebb vonaldíszes kerámiát. A vonalmélyítések V alakúak, szélesek, formában megegyeznek a Tarna-patak menti, vagy a hortobágy-faluvégi halomról előkerült anyaggal. A kerámiára a durva

kivitel a jellemző, általános a vastag fenékképzés, az edényfal húzgált felülete, az agyagfolt ráakás és az ujjbenyomás, amely Körös hatást mutat. Az anyagban egyetlen bükki stílusú karcolt cserép sincs.²⁵ Az alföldi vonaldíszes kerámia stílusjegyeitől azonban eltér abban, hogy a durva kerámián jelen van a perem alatti lyuksoros edényforma, a házi kerámiának fő típusa, amely végigkíséri a hegyvidéken a vonaldíszes és bükki együttélést és tovább él még akkor is, amikor már a vonaldíszes kerámia stílusa a későbükki csoportokból végleg eltűnik. Az uppony-malomgáti lelőhely anyagát a Bükk hegység legidősebb vonaldíszes csoportjának tartom, megelőzve a Szlovákiában — Pavúk által volutenkerámia I. A. fokozatába beosztott Hurbanovo, milanovcei anyagot,²⁶ mert abban már olyan elemek fordulnak elő, amelyek magyar viszonylatban a II. stílussal mutatnak azonosságot és a szilmegi csoportban jelentkeznek. Az anyag zömében kifejezetten alföldi vonaldíszes jellegű, a durva edények lyuksoros kiképzése pedig a vonaldíszes kerámia Ny-i anyagából került a volutenkerámiával, vagy közvetlen úton a Bükk hegység területére.

Uppony-Mogyorós oldal. A falutól DK-re 1500 m-re, a hegyek lábánál fekszik a lelőhely egy mély horhos mellett, ahol 1961-ben nagyobb felületet tártam fel és 3 egymásba vágott gödröt bontottam fel. A gödrök egységes, keveredés nélküli kerámiát tartalmaztak, amelynek legsajátosabb vonása, hogy ebben sincs jelen a bükki díszítő jelleg, sőt a házi kerámiára annyira jellemző lyuksoros edényforma sem. Az anyagra három forma jellemző: 1. a virágcserep formájú edény, amely a kiskörei telepen van képviselve, de több töredékes formáját ismerjük az alföldi vonaldíszes kultúra minden telepén. E forma jelenkezik a miskolc-fűtőházi anyagban²⁷ és a hegyek lábánál elterülő síkságú lelőhelyeknél is. 2. Szegletesedő félgömbformák, amelyek Bodrogkeresztúrról ismertek. 3. Alacsony csőtálpas tálak, amelyek az alföldi vonaldíszes kultúra egész területén mind az I., mind a II. stílusban megvannak. Az anyagra az igen gondos kidolgozás, a felületek külső, néha belső polírozása jellemző, legtöbbször világos színekben (sárgászöld, barnássárga, fehér). Az íves, inkább vékonyvonalú karcolás általános, továbbá a zárt vonalat adó (ovális, szív alakú) hullámos karcolást is megtaláljuk. Előfordul a szegletes vonalú karcolás, elsősorban nyakos és talpcsöves formákon. A legfontosabb különbség azonban a díszítőmotívumok

¹⁶ Gazdapusztai Gyula feltárása. Közöletlen. Déri Múzeum.

¹⁷ A szerző feltárása 1966-ban. MNM Közlés alatt az Egri Múzeum Évkönyvében.

¹⁸ Abádszalók, Tiszaszőlős, Csalog Zsolt feltárása, Szolnoki Múzeum, Tiszavalk. Patay Pál feltárása. MNM közöletlen.

¹⁹ Trogmayer O., Arch. Ért. 95 (1968) 6—11.

²⁰ Korek J., MFME 1968. 14.

²¹ B. Kutzián I., Conférence Archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences. Programme et dis-

cours des chercheurs Hongrois Budapest 3—6 octobre 1955. 79.; Ua. AAu 40 (1966) 260—261.

²² Tompa F., Bandkeramik ... I. t. 2, 9., 10, 3, 4,

²³ B. Kutzián I., MM 1946. 50—51.

²⁴ Roska Márton ásatása. Az anyag jórészt közöletlen, a JATE Ökörtudományi Tanszékén; Korek J., FA 11 (1959) 15., 4. kép 1, 2.

²⁵ MNM Közlés alatt az Acta Arch. Carp. folyóiratban.

²⁶ Pavúk, J., Gliederung der Volutenkeramik in der Slowakei. Štáz 9 (1962) 19.

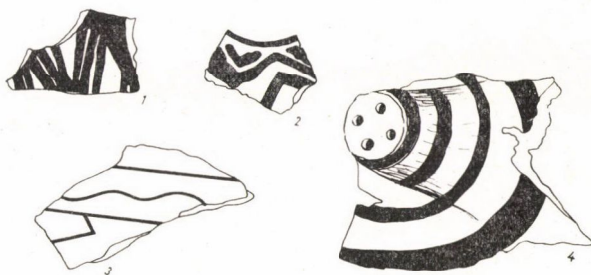
²⁷ Korek J., FA 11 (1959) 18—19. 6. kép.

elrendezésében van. A motívumokat 4 részre osztott felületre karcolják úgy, hogy közöttük függőleges osztómezőt képeznek, amelynek motívumai eltérnek a mezőktől. Hasonló rendszerű pl. a Bogács-Hintóvölgyben talált edény²⁸ (B. Kutzián rajzában rekonstruált formában), ahol a díszítések mezőnként váltakoznak. A mezők alkalmazása az upponyi anyagban is jelentős tényező és a teret kitöltő motívum már szinte meander-formát mutat. Ez a felfogás az alapja a szakálhát-lebői kör fonatmintáinak, majd a későtiszai kerámia-műveltség szinte teljes mintakincsének. E díszítési mód a bükki kultúra stílusrendszerére csak kis hatást gyakorolt.

Az upponyi anyagban a festés sávós-fekete formában lép fel mind az égetés előtt, mind az égetés után is. Az uppony-mogyorósi anyagot a malomgátinál későbbinek tartom, amelyben az alföldi vonaldíszes kultúra fő motívumai mellett bővül a formakincs, megjelenik a festés és az elrendezésben a zónás rendszer érvényesül. Az uppony-mogyorósi lelőhely közelíti meg a legjobban az aggteleki település „A” felület sározás alatti rétegének anyagát. Mind az upponyi, mind az aggteleki lelőhely azt bizonyítja, hogy a Bükk hegység területén is a vonaldíszes kerámia népe telepedett meg elsőként a kora-neolitikum középső szakaszán, amely az Alföld területén is meglevő alföldi vonaldíszes kultúrával a legszorosabb kapcsolatban áll.

A bükki kultúra kerámia-művességének egyik komponense a korábbi őslakosság fazekas-gyakorlata, amelyből elsősorban a formákat vette át. Hogy szinte minden bükki formának vonaldíszes előzménye van, nem szükséges bizonyítani. A finom kidolgozású kerámiában a félgömbös tál, a csuporformák, a cilindrikus, vagy gömbhasú edények, a hengeresnyakú csuprok, a kiöntőcsöves formák feltétlenül a vonaldíszes gyökerekből fakadnak. Hasonló a helyzet a durva kerámiánál, a hordó alakú tároló edényeknél, a csonkakúpos kisebb és nagyobb fazekaknál, ahol a formák is közősek, még a lyukсорos edényen is, amely a vonaldíszes kerámia másik ágából került a bükkiek hagyatékába.

Feltétlenül egyet kell érteni J. Lichardus-szal abban, hogy az eddig felvetett genetikai alapok — egykor a Tompa-féle protobükk — a mai alföldi vonaldíszes kerámia — vagy akár a Lichardus által bevezetett kárpáti vonaldíszes kerámia, de még inkább a gömöri vonaldíszes kerámia — nem elégségesek a közvetlen kifejlődés bizonyítására. Újabb komponenseket kell keresni, és hogy azok déli hatásként jelentkeznek, nem lehet vitás. Az eddig ismert vonaldíszes alapokból nagyon nehezen vezethetők le a vonalköteg minták, amelyek a bükki edényművesség lényegét adják. Az elrendezésben viszont vannak közös vonások, amelyek nem

14. kép. Festett cserepek „A” felületből
Рис. 14. Черепки с росписью, обнаруженные на участке «А»
Fig. 14 Tessonns peints de la surface «A»

egyéni szeszélyből fakadnak, hanem a vonaldíszes örökség jellemzői. Gondolok itt elsősorban a zártvonalú kettős vonalkarcolásokra (Aggtelek), amely az új technikai és művészi készséggel párosul. Az edény díszítése a tér borítására épül és a nagy mintaelemek osztózónák nélkül is mezőkre osztottak, mint az a vonaldíszes kerámiában már korábban kialakult.

A vonalköteg előzményét talán jobban ki lehet majd mutatni az edényfestésben. Ez egyik bizonyítéka a déli komponensnek, amelyet Lichardus a Starčevo II. B és Seszlo-szerű hatásnak tart.²⁹ A hazai neolitikori festett kerámia problematikája igen szerteágazó, sokrétű és minden csoport vagy kultúra edényművességében jelentkezik, kisebb-nagyobb gyakoriságban, a legkülönbözőbb megoldásokban. E szövevényes problematikából a korai- és középső-neolitikum anyagában csak annyit érintünk, amely a bükki kultúrában jelentkező festéssel hozható összefüggésbe.

Az aggteleki nyíltszíni település anyagában az előkerült festett cserepek szinte kivétel nélkül a sározás alatti rétegben voltak egy kiöntőcsöves forma kivételével, melyen fekete-sávós festés veszi körül a kiöntőcsövet (14. kép). A festésre két technikai megoldás jellemző: 1. az égetés után felületre került fekete sávfestés, 2. fekete festés, amely feltehetően az égetés előtt készült, illetőleg az utóégetésnél szilárdult meg. A festék színének megítélésénél nagyobb óvatosságot kell tanúsítanunk, mert a vegyi bomlási folyamat megtevesztő. A szamosályi, kisvarsányi³⁰ anyagon végzett kémiai vizsgálatoknál Szabó Zoltán vegyész kimutatta, hogy a cserepeken levő sávós fekete festék szerves anyag, a legnagyobb valószínűség szerint vér, amelyet a lepolírozott edényre besűrítve vittek fel anélkül, hogy a felületre előbb külön mázat kentek volna. A kerámia minden rétegében azonos ásványok fordultak elő, és kémiai összetételük is nagyon hasonló volt. A rétegesizsolat képe folyamatos átmenetet mutatott az egyes rétegek között. A festés felett, de a festett vonalak felett jelentkező

²⁸ B. Kutzián I., MM 1946. 51., 5. kép.

²⁹ Lichardus, J., Príspevok k štúdiu neolitického osídlenia Juhoslovenského krasu. Štz 13 (1964) 57—66.

³⁰ Későneolitikus festett kerámia az MNM, illetőleg a vásárosnaményi múzeumban. A szerző ásatása, közlés alatt a Nyíregyházi Múzeum Évkönyvében.

anyag tiszta szén, átizzott fehér, lúgos fémhatású hamu, ami a festékből visszamaradt.³¹ Hasonló a helyzet az aggteleki daraboknál, ahol a feketének tartott festés szénmaradvány és eredeti színükben lehetett vörös, vagy más színű is. Igen gyakori az aggteleki példányoknál, hogy a fekete lenyomat csak karcolatokban maradt meg, amely nem jelenti azt, hogy az egész edény, vagy annak egy része ne lett volna festéssel bevonva (14. kép 3). A megmaradt kisszámú töredéken mind a keskeny, mind a szélesebb sávfestés megtalálható, általában egyenes vonallal és formájuk csak részben lehetett előzménye a szalagköteg karcolásnak. Az íves vonalú festés csak ott jelentkezik, ahol az edény hajlata, vagy rendeltetésének kihangsúlyozása azt kívánta. A kiöntőcsövet és annak bázisát azért veszik körül festett sávok (14. kép 4), hogy a nem mindennapi használatra rendeltetését ezzel is kiemelve. Nem tartjuk nagyon merész feltételezésnek, hogy ez a forma a termékenység kultuszával áll kapcsolatban. A töredékek is azt mutatják, hogy ha nem az egész felületet festik, akkor a festés a hangsúlyos részekre, a szájra, nyakra, vagy hasvonalon levő bütykök körül csoportosul, gondolva arra, hogy a használatnál ezek látszanak leginkább. Az egyre gyarapodó festési nyomok arra mutatnak, hogy mind a vonaldíszes, mind a бүккі kultúrában sokkal gazdagabb volt a festési gyakorlat, mint ez jelenleg látszik.

A vonaldíszes kerámiában található égetés előtti festési technika legismertebb lelőhelye Bodrogkeresztúr,³² ahol polichrom festés is található. Kiskörén alárendelten mindössze egy talpas edényen jelentkezett a sávos-fekete festés.³³ Előfordult az upponyi anyagban egy nyakas, össze nem állítható edény. Az edény hasán 4 dudor van, amelyet spirálisan ható festés vesz körül. A felületen a világosabb és sötétebb polírozás közötti részeket világos festésű sávok takarják. Ezzel teljesen meg egyezik az aggteleki 3. sír edénye, ahol a sávos-fekete festés ferde irányban halad. Az aggteleki barlangból ismert egy félgömb formájú tál,³⁴ rajta fehér festéssel egymásba kapcsolódó spirálmintával, amelyet Tompa a бүккі kultúra legkorábbi festésének tartott azzal a másik aggteleki töredékekkel, amelyen a ritka vonalközekeket fedi a festés.³⁵ Rétegtani helyzetük bizonytalan. A бүккі körhöz kapcsolódó többi ismert festett anyagot (Sátoraljaújhely, Gáva, Buj, Rakamaz)³⁶ Tompa a késő-bүккі fejlődési fokba sorolta, Lichardus pedig a Vorlengyel horizontba és Precucuteni I–II, Boian-Giulești, Vidra, Šarka típusal, a Vinča II. BC I szinkronizálja.³⁷

Lichardus részletesen elemezte a Domica-barlang igen gazdag festett anyagát, amely ott a бүккі megelőző Domica I. A-ban jelentkezett. A festés fekete, amely vörös alapra került, igen jó anyagon és a minták között az egymásba kapcsolódó spirálisok, ritkán egyszerű szalagok és fogazásos motívumok vannak.³⁸ Ezek a minták a később kifejlődő бүккі kerámia karcolt formájában a széldíszítványok legáltalánosabb típusait adják. Ez a festési mód és technika Lichardus szerint a jugoszláv karszt vidékéről, a Vinča A-t megelőző mozgások révén terjedt É felé. Ez a festés a magyarországi anyagban eddig még ismeretlen. A Domica I. B rétegben fellépő festett anyag geometrikus jellegű, és együtt jelentkezik az általa gömöri lineár kerámiának nevezett anyaggal, amely megfelel az aggteleki sározás alatti rétegnek.³⁹ Ehhez a réteghez köthető a 2. és 3. sír, amelyet a jól keltezhető kiöntőcsöves edény mellett még a rajta levő festés is alátámaszt.

Az aggteleki településen észlelhető stratigráfiai adatok alapján a Бүккі hegység területén fel lehet vázolni a korai- és középső neolitikum településtörténetét.

1. Az upponyi és aggteleki zárt leletegyüttesek alapján biztosan állítható, hogy a terület legkorábbi megtelepítői a vonaldíszes kerámia kultúrájának népe, önállóan jelenik meg, és csakúgy, mint az Alföldön, itt is sűrűn települt. Az anyag kapcsán idősebb és fiatalabb szakaszt lehet megkülönböztetni, amelyből az utóbbit az uppony-mogyorósi és az aggteleki lelőhely sározás alatti rétege képviseli.

2. A fejlődés következő szakasza a vonaldíszes és a kifejlődő бүккі kultúra együttélése. A már közölt anyag kevertsége igazolja ezt, de a még közöletlen, újabb ásatásokból származó anyagok az Arkavölgyből, Szilvássáradról, Pálházáról⁴⁰ is ezt tanúsítják. E fejlődési szakaszban két fázist látunk. Az egyikben a vonaldíszes és бүккі elemek együtt fordulnak elő, mely utóbbi nagyon archaikus jellegű. A vonaldíszes elemek kifejezetten még az I. stílus motívumait képviselik s a бүккі vonalkötegek nem borítják be teljesen az edény felületét. E szakaszba sorolható az Arka-völgyi, szilvássárad, pálházai lelőhely, továbbá az istállóskői, Herman Ottó-, бүдöspesti és aggteleki barlangok azon anyaga, amelyben a szilmegi hatások nem jelentkeznek. A második szakaszban a vonaldíszes stíluselemek veszítenek jelentőségükből, s kifejezetten az általam II. stílusnak jellemzett anyag él tovább, amely a szilmegi csoport erős É-i expanziójával hozható kapcsolatba. Legjelentősebb lelőhelye Miskolc-Fűtőház, Miskolc-Tapolca-Vizesbar-

³¹ Köszönetet mondok Szabó Zoltánnak, a Központi Technológiai és Múzeológiai Osztály vegyészének a vizsgálatok elvégzéséért.

³² Tompa, F., Bandkeramik... XLIX. t. 1–6, L. t. 1–6.

³³ Szerző ásatása, MNM.

³⁴ Tompa, F., Bandkeramik... XLVI. t. 1.

³⁵ Tompa, F., Bandkeramik... LI. t. 3.

³⁶ Tompa, F., Bandkeramik... XLVI. t. 2–5, XLVII. 1–5., XLVIII. 1–7., LII. 1–6.

³⁷ Lichardus, J., Štž 9 (1962) 26.

³⁸ Lichardus, J., Jaskyňa Domica... (1968) 34.

³⁹ Lichardus, J., Jaskyňa Domica... (1968) 38.

⁴⁰ Mindhárom lelőhely anyagát az MNM őrzi. Szilvássárad, Salamon Ágnes, a többi a szerző ásatása. Arka-völgye lásd Vétes László köeszközfeldolgozását: FA 12 (1960) 11–34.

lang,⁴¹ de befolyása kimutatható az aggteleki, a bűdöspesti barlangban csakúgy, mint a síkságon fekvő kenézli lelőhely anyagában is. E fázisban a bükki kerámiaművesség tetőpontjára kerül, és a Tompa-féle II., illetőleg a Lichardus által klasszikusnak nevezett bükki anyag (Bk.B) e fejlődési szakaszhoz köthető.

3. A fejlődés 3. szakaszában a vonaldíszes elemek teljesen kiszorulnak és több helyi csoport alakul, amelyek közül a borsod-derékegyházi szolgáltatta a legtöbb anyagot. A klasszikus

bükki minták mellett túlsúlyba jut a színes inkrusztáció, amelyet Lichardus jellemző késői kritériumnak tart. Az anyagban megjelenik a zselizi kultúra edényművessége is.⁴² A helyi csoportok közül eddig leghatározottabban a borsodi bontakozik ki, de a nyírségi csoportnak is megvannak a jellegzetességei, párosulva az itt jelentkező edényfestéssel. A még megoldatlan kérdések tisztázásának előfeltétele a még közöletlen forrásanyag részletes publikálása.

Korek József

СТОЯНКА ОТКРЫТОГО ТИПА И МОГИЛЫ БЮККСКОЙ КУЛЬТУРЫ В АГГТЕЛЕКЕ

Резюме

В 1969 г. мы провели раскопки неолитической стоянки и могил перед известной пещерой Аггтелек. Стоянка имеет два слоя, наиболее древний из которых может быть связан с культурой линейной керамики Венгерской Низменности, а более поздний — с бюккской культурой. Одно из трех обнаруженных погребений, не имеющее погребального инвентаря, относится к бюккской культуре, тогда как две другие могилы с богатым погребальным керамическим инвентарем входят в тот этап культуры линейной керамики, когда на этой территории стала формироваться бюккская культура. Результаты раскопок можно обобщить в следующем:

1) На территории Бюккских гор самыми ранними поселениями эпохи неолита были носители культуры линейной керамики Венгерской Низменности. Их культура на древнем этапе представлена памятниками из Уппонь-

маломгата, и на позднем — материалами, обнаруженными в Аггтелеке под слоем глиняной обмазки (рис. 12, 13).

2) На следующем этапе развития керамика с линейным орнаментом продолжает бытовать вместе с развивающейся бюккской культурой. На этом этапе развития прослеживаются две фазы, из которых к наиболее древней относятся памятники бюккской культуры, обнаруженные в данном местонахождении (рис. 8—11).

3) На третьем этапе развития элементы линейного орнамента совершенно отмирают, и возникает несколько локальных групп, таких, как боршодская и ньиршергская, материалы которых в данном местонахождении уже отсутствуют.

Й. Кореке

EINE FREILANDSIEDLUNG UND GRÄBER DER BÜKK-KULTUR IN AGGTELEK

Auszug

Eine der bekanntesten neolithischen Fundstätten ist die Baradla-Höhle in Aggtelek, wo die ungarische Forschung bis in die dreißiger Jahre, die tschechoslowakische Forschung — im Domica-Abschnitt des Höhlensystems — bis in die jüngste Zeit unser Wissen über die Bükk-Kultur mit sehr bedeutenden Funden bereichert haben.¹⁻³

1969 wurden vor dem Höhleneingang Bergungsgrabungen durchgeführt und bei dieser Gelegenheit eine Freilandsiedlung und Gräber freigelegt (Abb. 1).

Die Siedlung. Im Zuge der Erdarbeiten wurde die Bodenfläche in etwa 60 cm-Tiefe abgetragen, wodurch die Siedlungsflecken der Bükk-Kultur mit ihrer scharfen Konturen hervortraten (Abb. 2). Von diesen Siedlungsflecken wurde einer vollständig freigelegt (Fläche A, Abb. 3), um so in den Besitz von Angaben über das Siedlungssystem vor der Höhle zu gelangen. 60 cm tief stießen wir an den Grundriß eines Hauses (Maße: 310 × 530 cm), der die Form eines Ziegels mit abgerundeten Ecken und ein mit dünnem, feinkörnigem Lehm bewurf bedecktes Lehmstrichfußbodenniveau hatte. Am Rande des Lehmstrichbodens, jedoch 10—20 cm höher befanden sich mit Ausnahme des westlichen Teils vier Feuerherde bzw. lag versengte Erde. Neben den Feuerherden fanden wir Pfostenlöcher (Abb. 3, C—1—3). Ihre Anordnung spricht dafür, daß die dünnen Streben, die das Dach gehalten haben, an der Längsseite des Hauses aufgestellt waren; die auf ihnen ruhenden Tragbalken wurden dann mit Zweigen bzw. Schilf bedeckt,

ohne jedoch das so entstandene Dach mit einem dicken Lehmstrich zu versehen. Aus der Anordnung der Pfosten kann darauf geschlossen werden, daß die vier Feuerherde nicht gleichzeitig benutzt worden sind. Es ist aber auch möglich, daß sie einem früheren Haus gleichsam als Schutz dienten. Das Vorhandensein eines früheren Hauses beweist die zweite Lehmstrichschicht unter dem Fußbodenniveau. Vor der Höhle gab es sechs Siedlungsflecken; die Bewohner zogen sich wahrscheinlich nur zur Verteidigung oder zum Schutz gegen die Unbilden des Wetters in die Höhle zurück.

Bestattung. Unter den Bestattungsarten der neolithischen Kulturen lieferte bisher die Bükk-Kultur die wenigsten Angaben.⁴⁻⁷ Die freigelegten drei Gräber sind deshalb von besonderer Wichtigkeit.

1. Grab. Skelett eines Kindes, am Fußboden in Hockerstellung ohne Beigabe.

2. Grab. Frauenskelett in Hockerstellung (Abb. 4 und 5). Drei Beigefäße (Abb. 7, 1—3).

3. Grab. Männliches Skelett in Hockerstellung (Bild 6). Vier Beigefäße (Abb. 7, 4—7).

Das 1. Grab stammt aus der Bükk-Kultur, das 2. und 3. Grab aus der Zeit vor der Hochblüte der Bükk-Kultur.

Fundmaterial und innere Entwicklung der Kultur

Die Fußbodenniveaus ergaben innere stratigraphische Daten. Aus der Schicht über dem Lehmstrichfußboden

⁴¹ Korek J.—Patay P., i. m. 3—5.

⁴² Korek J.—Patay P., i. m. 21—26, IX. t. 6.

sowie aus der Auffüllung kamen frühes (Tompá Bk. I., Lichardus Bk. A) und klassisches Material zum Vorschein, darunter sehr reich verzierte Gefäße (Abb. 8, 9 und 10). Die angetroffenen Werkzeuge unterscheiden sich nicht von den herkömmlichen Funden der Bükk-Kultur; allerdings wurden seltener Tonperlen vorgefunden (Abb. 11, 6–9).

Das Material der Schicht unter dem Lehmstrichboden stammt von den ersten Siedlern her, die sich auf dem schwarzen Grundboden niedergelassen haben. Bei ihnen herrschten die Stilelemente der Alföld-Linienbandkeramik vor (Abb. 12–13). Die Zusammensetzung des Materials entspricht — der Form und den Verzierungen nach — einer Gruppe der in der mittleren Tiefebene anzutreffenden Linearkeramik, die ich als Stil I. bezeichnet habe.¹⁴ Die große Anzahl der Fundstätten beweist, daß die Alföld-Linienbandkeramik östlich der Theiß ein selbständiges Leben geführt, sich mit anderen Kulturen nicht vermengt, und im frühen und mittleren Neolithikum die Gebiete nordöstlich der Zagya bis zum Ungarischen Mittelgebirge und südlich der Theiß Teile der Landschaften Nagyunság und Hortobágy beherrscht hat.^{15–19} Diese frühe Stufe wird vom Stil II. abgelöst, der von der Forschung als Szilmege-Gruppe bezeichnet wird.^{20–21}

Für das Bükk-Gebiet ist von der Fachliteratur bisher nur das gemischte Vorkommen von Linienband- und Bükk-Keramik bekannt;^{22–24} darüber hinaus gibt es natürlich auch hier selbständige Siedlungen der Linienbandkeramik, wie z. B. in Uppony-Malomgát^{25–26} und in der Gegend von Uppony-Mogyorós, die vom Autor erschlossen worden sind.^{27–28} Das Fundmaterial von Uppony-Mogyorós stimmt vollkommen mit dem Material überein, das in Aggtelek unter dem Lehmstrichboden gefunden worden ist und zeigt auch eine große Ähnlichkeit mit der von Lichardus Gömör-Linearkeramik genannten Keramik. Diese Fundstätten beweisen somit, daß im mittleren Abschnitt des frühen Neolithikums die Kultur der Linienbandkeramik hier ebenso beheimatet war, wie in der Slowakei.

Seit dem grundlegenden Werk von Tompa kam es in der ungarischen Forschung nur zu Teilergebnissen,^{9–10} während die slowakische Forschung über innere Stratiographien — als Ergebnis mehrerer systematischer Grabungen — zur Synthese der Kultur gelangte^{11–13} und Lichardus die Entwicklung der Bükk-Kultur in drei Stufen teilte. Lichardus hat recht, wenn er erklärt, daß die bisherigen genetischen Grundlagen — die von Tompa benannte Protobükk-, heute Linienbandkeramik des Alföld sowie die von Lichardus eingeführte Gömör-Kultur — ungenügende genetische Beweise sind, da die Linienbündelmuster nicht von den geritzten Verzierungen der Linienbandkeramik abgeleitet werden können.

Hingegen folgen die Formen fast ausschließlich die Linienbandvorgänger und obzwar in der Bükk-Kultur die Verzierung einen Flächencharakter trägt, reichen ihre Wurzel doch in die Linienbandkultur zurück. Die Vorfahren der Linienbündelmuster sind eher in der Bandmalerei zu finden, die Lichardus mit der Volksbewegung während der Vinča-Kultur verbindet und für eine vom jugoslawischen Karstgebiet ausgehende Einwirkung hält.

Auch im Material der Freilandsiedlung von Aggtelek konnten Spuren der Bemalung vorgefunden werden (Abb. 14), und zwar — mit Ausnahme einer mit Ausgußrohr versehenen Form — fast ausschließlich in der Schicht unter dem Linienstrichboden. Vertreten ist die schwarze Bandbemalung vor und nach dem Brand. Leider gestattet das sporadische heimische Material keine zufriedenstellende Lösung des Problems dieser bemalten Keramik.^{30–37}

Das stratigraphische sowie das Fundmaterial von Aggtelek ergibt nach entsprechender Analyse folgendes Bild:

1. Die frühesten Siedler der Jungsteinzeit im Bükkgebirge gehören dem Volk der Alföld-Linienbandkeramik an, das selbständig erscheint, ohne sich vermischen zu haben. Den älteren Abschnitt bildet das Material von Uppony-Malomgát, der jüngere ist von den Funden von Uppony-Mogyorós und Aggtelek (durch die Schicht unter dem Lehmstrichboden) vertreten.

2. In der folgenden Entwicklungsstufe tritt die entstehende Bükk-Kultur zusammen mit der Linienbandkeramik auf. Diese Stufe kann wiederum in zwei Phasen geteilt werden: in der einen kommen Linienband- und Bükk-Elemente zusammen vor, wobei letztere einen archaischen Charakter aufweisen. In diese Phase kann das Material von Arka-völgy, Szilvásvár, Pálháza, Istállóskő, Herman Ottó-Höhle, Bűdöspes-Höhle, und jenes Material von Aggtelek eingereiht werden, das keine Einwirkungen der Szilmege-Gruppe zeigt. Die andere Phase kann mit der starken nördlichen Ausbreitung der Szilmege-Gruppe in Zusammenhang gebracht werden. Die wichtigsten Fundstätten sind Miskole-Fűtőház und Tapolca-Vizesbarlang;⁴¹ darüber hinaus kann die Einflußnahme in fast allen Höhlenfundstätten und im Flachland nachgewiesen werden. In dieser Phase erreicht die Bükk-Töpferei ihren Höhepunkt. Das Tompa II — bzw. das von Lichardus klassisch genannte BK 3 — Material kann mit dieser Entwicklungsphase verbunden werden.

3. In der dritten Phase der Entwicklung verschwinden die Linienbandelemente vollständig; es entstehen mehrere örtliche Gruppen, von denen Borsod-Derékegyháza am markantesten hervortritt, aber auch die Nyírség-Gruppe hat ihre charakteristischen Merkmale.

J. Korek